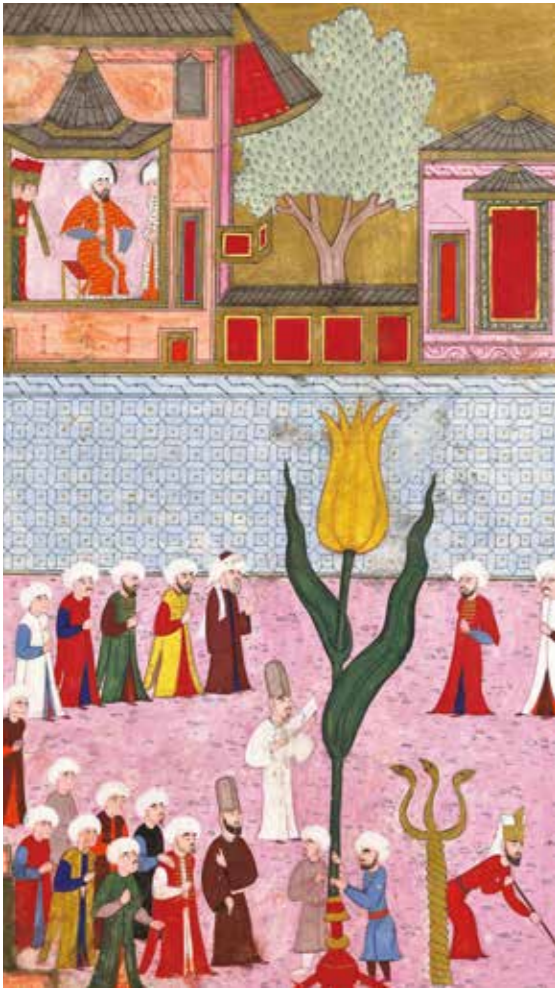

İSTANBUL LÂLESİ VE DİĞER KÜLTÜRLERE ETKİLERİ

FERDA OLBAK

(üst) Kâğıttan lâlenin geçidi, Surnâme-i Hümayun, Topkapı Sarayı Müzesi, H1344, 200a.
(alt) XVIII. yüzyıl encümen-i dâniş-i şükûfe.

VAKTİYLE, Orta Asya steplerinde sert ve haşın geçen kış mevsiminin ardından, karların yu- muşmasıyla her yanda boy veren lâle, hiç bitmeyecekmiş gibi uzun süren karamsarlıktan, ümide yolculuğun habercisi oluverir. Bundan dolayı, Türkler için hayat ve bereket ifâde eden bir simge hâlini almış ve baharın müjdecisi olmuştur.

Türkistan'ın bozkırlarında yabanî bir çiçek olarak görülen lâlenin, Bulgar Türkleriyle İdil boyuna, Timuroğulları ile Hint'e, Selçuklularla İran'a ve Anadolu'ya geldiği düşünülmektedir. Lâleye yabanî olarak Akdeniz'in kuzey kıyıları ve Japonya'da da rastlanmaktadır.

Çiçek sevgisi ve merakı, Osmanlı'da, köylüsünden kentlisine herkesin ilgi alanına giren ortak ve yaygın bir tutkudur. Çiçeklerle ilgili yazma kitaplarda; çiçek yetiştiricisi, yeni bir çeşit tohumun sahibi olarak yer alan yüzlerce ismin ne işle uğraştığına baktığımızda, devrin pâdişahından başlayarak sadrâzamlara, vezirlere, kaptanıderyâlara, şeyhülislâmlara, ulemâyâ, tarîkat şeyhlerine, şâirlere, zanaat ehline ve halkın her tabakasından insana kadar uzandığına şahit olmaktayız.

Ancak tüm bu çiçekler içinde gül ve lâle Türk milletinin hayatında ayrı bir yer tutmaktadır. Hazreti Peygamber'in (s.a.v) gül ile özdeşleştirilmiş olması, gülün kokusunu O'nun terinden aldığı düşüncesi, gülü kutsal kılmıştır.

Lâleye verilen önemin en büyük sebebi ise, "lâle" kelimesinin yazılışıyla "Allah" kelimesinin yazılışında aynı harflerin kullanılmasıdır. "Allah", "hilâl" ve "lâle" kelimelerinin aynı harflerle yazılması ve ebced hesabıyla aynı değeri taşıması, lâleyi Allah kelimesini temsil eder hâle getirmiş, maddî ve mânevî değerini arttırmıştır. Bu harflerin hiçbirinde nokta kullanılmadığından, ünlü lâlezârîlerin lekeli lâleleri makbul saymamaları da bu temsilin ne kadar ciddiye alındığını gösteren hoş ve önemli bir ayrıntıdır.

Bir tabip ve aynı zamanda lâle yetiştiricisi olan Mehmet Aşkî; "Olmasa mazhar eğer ism-i Celâl'e lâle, / Nâil olmazdı, bu hüsn ile cemâle lâle. / Mazhar-ı ism-i Celâl olmasa âyâ

lâle, / Bulamaz idi bu kadar rütbe-i vâlâ lâle."

mısralarıyla, bunu en güzel şekilde anlatır. Yani, "Eğer, lâle Allah isminin harflerini taşımasaydı, bu kadar güzel bir çiçek olur muydu? Acaba, lâle Allah isminin harflerini taşımasaydı, bu kadar yüksek mertebelere erişir miydi?" der.

İstanbul'da ilk lâle yetiştirilmesi, Yavuz Sultan Selim Han'ın, XVI. yüzyıl başlarında Kırım'ın güneyindeki Ke-fe'den getirttiği, üçyüzbin lâle soğanından bazılarının ıslâhıyla gerçekleşmiş olmalıdır.

Daha sonra, Sultan II. Bâyezid Han zamanında İstanbul'da görevlendirilen Venedik Oratoru'nun sadrâzama getirdiği hediyeler arasında değişik türde lâle soğanları da bulunmaktadır. Venediklilerin Doğu ile olan ticarî ilişkileri çerçevesinde, doğudan gelen soğanları kendi ülkesine ulaştırmak yerine, İstanbul'da lâleye olan ilgiyi gördüğünden, kıymetli bir hediye olarak bunları sadrâzama takdim etmiş olmalıdır. Bu soğanlardan da ıslâh edilmiş lâleler olması muhtemeldir.

İstanbul'da, yabanî lâle çeşitlerinden seçilerek veya melezleme usûlüyle elde edilen ve "Lâle-i Rûmî" (İstanbul lâlesi veya Osmanlı lâlesi) adı verilen lâlelerin yetiştirilmesine ise Kanunî Sultan Süleyman zamanında başlanmıştır. Bu şekilde ilk lâle ıslâhını Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi gerçekleştirmiş ve bu lâleye "Nûr-ı Adn" adını vermiştir.

Türkler, sadece bahçelerinde lâle yetiştirmekle kalmamış, bu çok sevdikleri çiçeği mermerden kumaşa, porselenden gümüşe kadar, münâsip gördükleri her yere nakşetmişlerdir.

Cami, çeşme, mezar gibi yerlerin süslenmesinde kullanıldığı gibi, Türk süsleme sanatlarının bütününde yüzlerce üslûpta yer almıştır.

Herhalde dünya üzerinde, çiçekleri tarihe geçen, ciltlerle çiçek kitapları bulunan, çiçekçiliği iktisâdî ve sosyal hayatına yansıyan, çiçek sevgisi edebiyata ve sanata ilham kaynağı olan başka bir millet zor bulunur.

İSTANBUL'UN LÂLESİ

İstanbul hayatında çiçek ve çiçekçilik; sanat, edebiyat, müzik, halk sağlığı,

Türkler, sadece bahçelerinde lâle yetiştirmekle kalmamış, bu çok sevdikleri çiçeği mermerden kumaşa, porselenden gümüşe kadar, münâsip gördükleri her yere nakşetmişlerdir.

eğlence, iç mekân ve bahçe düzenlemelerinde önemli bir unsurdur. İstanbul'un çiçekçilik ve özellikle lâle anlayışının Anadolu'da ve Avrupa'da etkileri büyük olmuştur. Osmanlı medeniyeti içinde önemli bir yere sâhip olan İstanbul çiçekçiliği ve bahçe kültürü Fatih Sultan Mehmed'in saray bahçelerini düzenlemesiyle başlamıştır. Bu bahçelerde lâle de yerini almış ve şehrin asâlet ve inceliğiyle bütünleşerek, daha sonraki yıllarda daha da zarif şekillere bürünmüştür.

İstanbul lâlesinin, Osmanlı'da, XVI. ve XVII. yüzyıllar arasında süs bitkisi ve süsleme motifi olarak çok büyük bir önem kazanmasıyla, sosyal ve iktisâdî hayata da etkisi kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı coğrafyasında, özellikle İstanbul'da; çiçek ve lâle yetiştirmek bir ilim dalı hâlini almış ve uzmanlık gerektiren bir geçim kaynağı olmuştur. O kadar ki, bu işle uğraşan bir kişi öldüğünde, bıraktığı lâle soğanları mal varlığından sayılmakta ve bunlar kolaylıkla satılarak paraya çevrilebilmektedir.

Tespit edilebilen en eski İstanbul çiçekçisi, XV. yüzyılda Efsancı Mehmed Efendi'dir. Efsancı Bahçesi adıyla anılan ilk çiçek yetiştirilen ve satılan bahçeyi kurmuştur. Yine aynı devirde meşhur Karabali Bahçesi'ni kuran Karabalizâde, bahçesinde çiçek yetiştirme tekniklerini öğreten bir okul açmıştır. İstanbul'da "Fenn-i Ezhar" yani çiçek yetiştirme ilim ve teknikleri, uzun süre Avrupa'nın "Flori culture"ünden çok daha ileri düzeyde olmuştur.

XVII. yüzyılda Sarı Abdullah'ın, Sultan İbrahim Han tarafından, Serciyân-ı Hassa olarak atanması, çiçekçiliğin artık bir idareciye ihtiyaç hissettirecek kadar önemli bir iş alanı hâline geldiğinin delilidir.

Lâle ve zerrin çeşitleri çoğalıp, binlerce olduğunda çiçekçilikle ilgili meseleler de artmış, yetiştirilen çiçeklerin değerlendirilmesi için artık bir "Çiçek Bilimi Meclisi" kurulması vakti gelmiştir. Sultan IV. Mehmed Han zamanında oluşturulan şükûfe meclisinde değerlendirilen lâle ve diğer çiçeklere verilen isimler, özellikleri ve tohum sahipleri ile birlikte defterlere kaydedilmiştir. Bu defterler, bize İstanbul lâlesinin kültürümüze yansımaları en doğru şekilde anlatan şükûfenâmeleri oluşturmuştur.

İstanbul'da çiçekçilik sağlık, zevk ve sanat alanlarını içine alan önemli bir üretim kolu olmuş, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de çiçekçilik bir sektör haline almıştır. XVIII. yüzyılın sonlarına kadar altın devrini yaşayan bu sektörde lâle yüzyıllar boyunca çiçekçilik alanının en baş çiçeği olarak daima saltanatını korumuş ve lâleci esnafı da bu pazarda yerini almıştır.

İstanbul'da lâleye olan düşkünlük ve muhabbet, XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıl sonlarına kadar devam ederek, hayatın bir parçası hâlini almış ve XVII. yüzyılın ikinci yarısında ise İstanbul, dünyanın en büyük ve alıcısı en çok lâle pazarı haline gelmiştir.

Ayrıca, kusursuz lâle yetiştirenlerin ve lâleleri adlandıranların ödüllendirilmesinin bir rekâbet ortamı oluşturduğu da açıkça gözlemlenmektedir.

XVII. yüzyıl sonlarına doğru, İstanbulluların sahip oldukları ince zevkin büyük etkisiyle, lâleye karşı olan ilginin bir tutkuya dönüşmesi, lâle soğanları fiyatlarının aşırı yükselmesine sebep olmuştur. 1726 yılında, lâle soğanlarının fiyatları, narh defterine kaydedilerek fiyatları kontrol altına alınmıştır. Hatta "Mahub" adlı

lâle soğanının fiyatı bin altına kadar çıkmış, ancak lâle çeşitlerine narh konulması üzerine, lâle soğanlarının bin kuruştan fazla fiyatla satılması yasaklanmıştır.

Lâle, Osmanlı'da, XVI ve XVII. yüzyıllar arasında baş tacı edilen süs bitkisi ve süsleme motifi olmakla kalmamış, divan edebiyatını zirveye çıkaran şiirlerde de yerini almıştır.

Anadolu'da lâlenin süsleme ve şiirlerde yer alması Türklerle başlamıştır. Konya'da Alâeddin Köşkü duvarında bulunan çinide bir lâle motifinin yer alması, XII. yüzyılda da Anadolu'da lâlenin var olduğunun delilidir.

XIII. yüzyılda, lâleyi şiirlerine konu eden ilk şâir, "Lâlenin yanakları yalım yalım, / Nergisin gözünden kaçıp gizlenmede" dizeleriyle Mevlânâ Celâled-din Rûmî olur. XV. yüzyılda ise, Necatî, Şeyhî ve Fatih Sultan Mehmed Han şiirlerinde lâleyi kullanmıştır.

"Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm" yazarı Mehmet Remzi, lâleye gösterilen ilgi, îtina ve ihtimâmın Lâle Devri'ne mahsus olmayıp çok daha eskilere dayandığını şöyle dile getirmiştir: "Lâleye pîr-i sabâdan bu nefes şimdi değil, / Ezelîdir bu hevâ vü heves şimdi değil."

Başta Nedim ve Ali İzzet Paşa olmak üzere, zamanın şairleri tarafından, kusursuz olarak seçilip ad verilen lâlelere şiirler, beyitler yazılmıştır.

Lâle edebiyatında dikkat edilmesi gereken husus şudur ki, lâlezâr âlemleri ve lâle çırağanları câhilâne, ilkel ve alelâde bir zevk değildir. Buralarda yaşanan zevkin arkasındaki asil bir his ve derin tefekkür sonucu "lâle edebiyatı" doğmuştur.

Nihayet Sultan III. Ahmed Han zamanında, bu çiçeğe olan ilginin doruğa çıkması döneme, Lâle Devri damgasını

Topkapı Sarayı Harem Kitabı Detayı, Mustafa Yılmaz.

vurdurmuştur. 1718 ile 1730 yılları arasındaki devir için “Lâle Devri” tabiri, yüzyıllar sonra Yahya Kemâl Beyatlı tarafından söylenip, Ahmet Refik Altınay tarafından kullanılmışsa da, devre yakışan bir isim olarak kalmıştır.

Yahya Kemâl’e göre Lâle Devri, dönemle özdeşleşen Sâdâbad safâlarından ibâret değildir, bilâkis “medenî hamle” devridir.

Lâleye gösterilen ilgi ve muhabbet, Sultan III. Ahmed Han’ın ifadesiyle, “Kudret-i ilâhiyyeyi nazar-ı ibret ile temâşâ için” yani Allah’ın gücünü, dersler alarak, sonuçlar çıkararak seyretmek ve gözlemlemek içindir. Kısacası Lâle Devri Sâdâbâd’ı, ulvî ve yüksek bir zevkin hâkim olduğu, bir lâle hattı olmuştur.

Bizde çiçekler bir başka dile gelir. Lâle, diğer anlamlarının yanında ihtişam ve debdebeyi de ifade eden bir çiçektir. En haşin ve soğuk metali şirinleştiririver üzerine işlenen çiçekler ve ille de lâle. Kaba bir döşemelik kumaşta açan çiçekler onu sevimli kılar. Halılar, kilimler dokuyanların ya da dokutanların duygularını ifade için envaî çiçek motifleriyle süslenir. Sürahiden yemek tabağına kadar çiçeklerle bezener porselenler, duvarlarda çiçekler açtırır çiniler, ama çinilerde de yine ille de lâle!

Günlük hayatı, edebiyatı ve musiki-

yi doğrudan etkileyen çiçek, özellikle de lâle hat, tezhip, kitap sanatları (el-yazmaları), ciltçilik, kumaş dokumacılığı, kalemişleri, çinicilik, billuriye, taş işlemeciliği, oyma ve ahşap işlerini de dolaylı olarak tesiri altına almıştır.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, şükûfe meclisinde onaylanan lâle ve diğer çiçeklere verilen isimler, özellikleri ve yetiştiricileri ile birlikte defterlere kaydedilmiştir. Bu yazma eserler, şükûfenâmeleri oluşturmuştur ki, Osmanlı çiçek ressamlığının en muhteşem belgeleridir. Bu eserler arasındaki lâle albümleri ise ayrı bir yere sahiptir. Çiçekleri, özellikle lâleyi farklı üslûplarla ve uçsuz bucaksız bir bezeme anlayışıyla, nakşeden nakkaşlarımız bize eşsiz bir hazine bırakmışlardır.

Kanunî Sultan Süleyman Han döneminin nakkaşbaşı olan müzehhib Kara Memi, aynı zamanda iyi bir ressamdır. *Muhibbî Dîvânı*’nı tezyin ederken, diğer motiflerin yanı sıra karanfil ve lâleyi sıkça kullanmıştır.

Yine aynı döneme minyatürleriyle damgasını vuran Matrakçı Nasuh, şehrin topografyası ve yapılarını resimlerken çiçek bahçelerine de yer vermiştir.

Lâle Devri’nin usta nakkaşı Levnî’nin elinde zarif bir lâle ile çizdiği Acem Şahı Haznedârî eseri meşhurdur.

Gazneli Mahmud’un albümünde

resmedilen çiçekler, katı’ sanatıyla bütünleştirilmiştir.

XVI. yüzyıl sonlarında saray nakışhânesinin başı, Nakkaş Osman esnaf geçidindeki lâleyi resmetmiştir.

XVIII. yüzyıl, Osmanlı’da çiçek ressamlığının en parlak devri olmuştur.

Üsküdarî Ali Çelebi’nin, harika ciltlerinde yer alan lâlelerin yanı sıra, *Mecmua-i Gazâliyyat*’da yer alan çiçekler, çiçek ressamlığının eşsiz eserleridir. Saray nakkaşı olan Abdülâh Buhârî’nin lâle ve gülleri yine bu yüzyıla ait çiçek ressamlığının en güzel örneklerindedir. Aynı yüzyılın nakkaşhâne ustalarından Ali Nakşibendî çiçek ressamlarının başında gelen isimlerdendir.

Lâle albümleri, şükûfenâmeler ve diğer yazma eserleri çiçekleriyle tezyin eden, birçok sanatkarımızın bulunduğu aşikârdır. Ancak bu sonsuz deryayı burada teker teker anmaya ve örneklerini sunmaya imkân olmadığından, sadece birkaç nakkaş ve eserlerinden bazılarını sunabildim.

LÂLENİN BATI YOLCULUĞU VE O DİYARLARDAKİ SERENCÂMI

Lâle, leylâk, sümbül gibi çiçeklerin tohumları ilk defa Hollanda’ya ve oradan diğer Avrupa ülkelerine, XVI. yüzyıl ortalarında, Kanunî Sultan Süleyman Han’ın izniyle, Almanya büyükelçisi

olan Baron von Busbecq tarafından götürülmüştür. Oradan diğer Avrupa ülkelerine yayılmış ve böylece Batı dünyası lâle ile tanışmıştır. Lâle soğanının Türkiye’den Hollanda’ya getirilişi, Hollanda’da her yıl millî bayram olarak kutlanmaktadır.

Bu güzel ve nârin çiçek, Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi, Avrupa’nın sosyal ve iktisadî hayatında da derin izler bırakacaktır.

Hollandalıların lâle merakını, Fransız edebiyatçı Balzac, “Evet, ben Hollandalı bir lâle çiçeğiyim” diye başlayan satırların ardından, “Bir memleket ki lâle soğanlarından bir tanesi bir elmastan daha pahalıdır” diyerek, Hollanda’da lâleye verilen değeri vurgulamaktadır.

1549’da İstanbul’a gelen Fransız hekimî Belon ise, lâleden kırmızı zambak olarak bahsetmekte ve bu çiçeğin soğanlarını elde edebilmek için, birçok yabancıyı, gemilerle bu şehre geldiğini yazmaktadır.

Avrupa’da lâleyi kendisinin ünlü yaptığını iddia eden çiçek ressamı Conrad Gesner, ilk lâleyi 1559 yılında Augsburg’da zamanının nâdir egzotik bitkiler uzmanı ve yetiştiricisi Herwart’ın bahçesinde gördüğünü ve ona da bu çiçeğin soğanını İstanbul’dan bir arkadaşının göndermiş olduğunu ifade etmektedir. Bu sözler, lâlenin Avrupa’ya bizim topraklarımızdan gittiğinin en güzel delilidir.

Zürih’den bu çiçeği görmeye gelen tabiat bilgini Conrad Gesner, ona “Tulipa turcarum” adını vermiştir. 1561’de yayınladığı kitabında renkli ahşap bir gravürle bu çiçeği resmetmiştir.

1550’li yıllarda bu çiçekle karşılaşan Avrupalı botanik bilginleri, lâleyi büyük bir yenilik olarak görmüşlerdir. Taç yaprakları sarıya benzediği için, Türkçe’deki “dülbend” kelimesi lâle için Felemenklerce “tulband” olarak kullanılmış ve daha sonra “tulip” olarak yerleşmiştir.

Lâle, bundan sonraki on yıl içinde Hollanda ve Almanya’da zenginlerin aradıkları bir çiçek olmuştur. Artık nâdide lâle çeşitlerinden oluşan bir bahçe, soyluluğun, zenginliğin şartlarından ve belirtilerinden sayılmaktadır. Artık bundan sonra Avrupa’nın

zenginleri ve elit insanları bahçeler oluşturarak değerli çiçekler yetiştirme-ye başlamışlardır.

1562 yılında Felemenkî bir tüccar, İstanbul’dan ısmarladığı kumaşlar arasında çıkan lâle soğanlarından bir kısmını yemiş ve kalan soğanları bahçesine dikmiştir. Bahar geldiğinde açan çiçekler botanik bilgini Carolus Clusius’a gösterildiğinde, o da lâle soğanlarını posta ile Avrupa’nın her tarafındaki arkadaşlarına göndermiştir. Böylece lâle, Jena’dan Viyana’ya, Macaristan’dan Hessen’e kadar bahçelerde yetismeye başlayarak, Clusius’a “bu topraklardaki bütün güzel bahçelerin babası” unvanını kazandırmıştır.

Lâle soğanları 1562’de Anvers’e, 1572’de Viyana’ya, 1582’de İngiltere’ye, 1593’te Frankfurt’a, 1598’de Fransa’ya ulaşmıştır. İngiltere’de, eczacı James Garret, Londra surlarının dibindeki bahçesinde tıbbî özellikleri dolayısıyla, lâle yetiştirmiştir. İngiliz botanikçi John Parkinson, çiçeklerle ilgili yazdığı kitapta lâlenin şifasından bahsetmektedir. I. Charles döneminde, kraliyet bahçelerinde elliye aşkın çeşitte lâle bulunmaktadı.

1637’de Felemenkî bir tüccar olan François Koster, birkaç düzine lâle soğanına altıbinaltıyüzelli gulden ödemiştir. Aynı yıllarda bir aile üçyüz gulden bir yıl geçinebilmektedir. Yine bu yıllarda bir marangozun yıllık kazancı ikiyüzelli, orta halli bir tüccarın binbeşyüz, daha iyi halli tüccarın üçbin gulden iken, bir lâle soğanına beşbinikiyüz gulden ödendiği güvenilir kaynaklardan doğrulanmıştır.

Hollanda eyalet danışmanı Adriaen Pauw, bir bahçe meraklısıdır ve mâlikânesinin bahçesinin tam ortasında sadece lâlelerden oluşan bir tarh yaptırmıştır. Bu bahçenin en güzel lâlesi olan “Semper Augustus”u görenler, “Afrodit kadar baştan çıkarıcı” nitelemesi yapmışlardır. 1620’lerde sadece bu bahçede yetişen “Semper Augustus”, Avrupa’nın en güzel lâlesi olmuştur.

XVII. yüzyılda Hollanda eyaletinde ancak bir avuç lâle uzmanı vardır. Bunlar birbirlerinden aldıkları soğanlar ile yeni çeşitler yetiştirebilmişlerdir. 1620’lerin sonlarında geniş bahçelerde çok ve çeşitli lâleler yetiştirmek

isteyenler, bu uzmanların soğanlarından elde ederek, soğan miktarının ve çeşitlerin çoğalmasını sağlamıştır. 1630’da artık Felemenk ülkesinin her şehrinde lâle yetiştiricileri ve bahçeleri bulunmaktadır. Lâle yetiştiricileri için en büyük tehlike, Viyana’da, herkesin beğenip kıskanacağı bir bahçesinin olmasını isteyen soylu ve tüccarlara çalışan bahçe hırsızlarıdır. Bunlar tarihî eser kaçakçıları gibi, nâdide bitkileri çalan, ne aradığını iyi bilen uzmanlardır.

Felemenk’te lâle yetiştirmek ticarî amaçlı olduğundan, insanları bu işe yönelten sebep soğanın dayanıklı olması, kolaylıkla yetiştirilmesi ve kolay kazanç sağlamasıdır. Osmanlı’da olduğu gibi, 1643’te ölen lâle soğanı tüccarı Haarlemli Jan van Damme’nin mirası olan lâle soğanları kırkiki bin gulden değerindedir.

Lâle soğanı ticareti 1610 yılından sonra, Roma – Germen İmparatorluğu sınırları içinde, güney Felemenk ve kuzey Fransa’ya satışı yapılarak başlamıştır. XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde, artık gemilerle kuzey Amerika’ya, Akdeniz’e ve hatta Osmanlı’ya soğan gönderilmektedir.

Refah seviyesinin yüksek olduğu bu çağlarda, iki toplumun ortak sevdası olan lâle, Osmanlı topraklarında zarif ve ince bir tutku iken, Felemenk’te bir mâlî çılgınlık halini almıştır. Bu çılgınlık, Batıda “Tulipomania” olarak adlandırılmıştır. Bu farklılık sanatçıları da etkilemiş, çoğunlukla kâr amacına yönelik sipariş albümler oluşmuş ya da zengin ve soyluların malikânelerini süsleyecek eserler ortaya çıkmıştır.

Bizde olduğu gibi, yeni lâle türleri yetiştirenler bu lâleleri abartılı uzun isimler vererek veya kendi isimleriyle adlandırmışlar, hatta bazı lâle isimlerini kendi dillerine çevirip kullanmışlardır. Avrupa ülkelerinde yetişen lâleler incelendiğinde, bir kısmının eski İstanbul lâleleriyle aynı özellikleri taşıyan ve isimleri de aynı anlama gelen lâleler olduğu görülmektedir. “Hurşid-i zer” lâlesinin Fransızca karşılığının “Soleil d’or”, “Güzel nişan” lâlesinin “Belle alliance”, “Zümürüdfam” lâlesinin “Gesteriana” olması gibi.

Lâle desenli çinlerden detay, Mustafa Yılmaz.

Felemenk'in altın çağı olan, XVII. yüzyıl başlarından itibaren Hollanda'da da lâle tutku ve ihtirasa dönüşmeye başlamıştır. Bu yüzyılda Birleşik Eyaletler, sadece ticarete üstünlük sağlamakla kalmamış, aynı zamanda kültür alanında da olağanüstü bir zenginlik meydana getirmiştir. Bu dönemin, Rembrandt ve Vermeer gibi sanatçıların yanı sıra, Felemenkli ressamların neredeyse tamamı lâle resimleri yapmıştır.

1637 yılına ait, çiçek adlarının yazıldığı olduğu bir koleksiyon, Avrupa'nın en eski ve başarılı tarım üniversitesi olan Wageningen Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır.

Felemenk'teki lâle tüccarları bir iki yıl içinde kırkbin-altmışbin guldenlik servete sahip olmuştur. Çünkü onları lâlenin zarafetinden çok, ticarî meta olması ilgilendirmiştir.

İhracatı başlatan tüccar Sweerts, lâle soğanlarını daha kolay pazarlayabilmek için lâlelerin açmış halini gösteren çizimlerden oluşan bir katalog hazırlamış ve 1612'de "Florilegium" adıyla Frankfurt'ta yayımlamıştır.

Bundan iki yıl sonra Felemenk'de Chrispijn van de Passe, *Hortus Floridus* isimli kitabı yayımlanmıştır. Bu kitapta, XVII. yüzyıl başlarındaki lâle meraklılarının isimleri de yer almıştır. Bunu özel siparişe hazırlanan, bol resimli el yazması lâle kitapları takip etmiştir. Ancak bu albümler bizde olduğu gibi sanat anlayışı ve lâle türlerini kayıt altına almak düşüncesinden çok, soğan yetiştiricilerinin müşterileri için kullandığı bir tanıtım aracından ibarettir.

Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi, bizim coğrafyamızda ince bir zevk ve tefekkür membaı olan bu çiçek, batılı topraklarda zenginlik ve soyluluk göstergesi olarak önem kazanmıştır. Sanatçıların ilgisi de, zenginlere hitap eden eserler verebilme kaygısı taşımıştır. Öte yanda lâle soğanı satışı için oluşturulan kataloglarda lâle çeşitleri resimlendirilmiş, böylece Batı'da yetişen lâle türleri günümüze ulaşmıştır.

LÂLENİN SILAYA DÖNÜŞÜ

Netice olarak; Kanunî Sultan Süleyman Han zamanında "Lâle-i Rûmî" veya

"Osmanlı lâlesi" olarak Avrupa'da açan lâlemiz yüzyıl kadar bir ihmale uğradıktan sonra, Sultan IV. Mehmed devrinde "Lâle-i Frengî" olarak anavatanına dönüş yapmıştır. Bu dönüş yine bir elçi vasıtasıyla, Nemçe Kralı III. Ferdinand'ın elçisi Schmid von Schwarzenhorn ile Sultan IV. Mehmed'e gönderdiği hediyeler arasında bulunan on çeşit lâle soğanıyla olmuş ve lâle heyecanı tazelenmiştir. Sultan IV. Mehmed, Meclis-i Şükûfe yani Çiçek Akademisi'ni kurdurarak, gereken ihtimamın gösterilmesi sağlanmıştır.

Ancak, XIX. yüzyılda İstanbul lâlesi çeşitleri kaybolmaya başlamış, İstanbul'da doğmuş yerli bir Türk buluşu olan lâle merakı, daha sonraları nerdeyse tamamen unutulmuş, diğer çiçekler arasında kaybolup, değer ve önemini yitirmiştir.

Çocukluğumuzun Emirgân'daki lâle bayramları tarihe karışmış, baharda boy göstermeye çalışan ithal lâleler bile eski neşesini kaybetmişti ki; 2006 yılından bu yana her yıl düzenlenen Uluslararası İstanbul Lâle Festivali, lâleye sahip çıkmak ve eski itibarını kazandırmak adına yapılmaya başlanmıştır.

Ancak, bugün hâlâ özellikleri farklı, en fazla çeşit lâle Hollanda'da bulunmaktadır. Dünyanın en meşhur lâle bahçesi ne yazık ki İstanbul'da Emirgân ya da Çırağan Bahçesi değil, 1949 yılında Hollanda'da kurulan Keukenhof Lâle Bahçesi'dir. Her yıl farklı lâleler yetiştirmek için, geniş bütçeler ayrılarak yapılan araştırmalar sonucu, yeni çeşitler elde edilmekte ve sergilenen bu bahçeleri görmeye on binlerce turist gelmektedir. Her bahar, 24 Mart - 20 Mayıs arasında ziyaret edilebilen bu bahçede, yedi milyondan fazla lâle açmaktadır. Bu küçük ve toprakları verimsiz ülkenin çiçek ihrâcatından elde ettiği gelir, Türkiye'nin toplam ihrâcatından daha fazladır ve sattıkları soğanlar da kısırlaştırılmış olduğundan üretime uygun değillerdir.

Hollanda'da millî kültür halini alan, bir sanayi, bir turizm sektörü oluşturan lâlenin, öz topraklarında daha fazla ilgiye ve tanınmaya muhtaç hale gelmiş olması üzüntü vericidir. Bu hüznü gidermek ancak, lâlenin, lâle

Yedikule surları önü, Zeytinburnu, Murat Gür.

bahçelerinin ve lâlenin nakşedildiği bütün sanat dallarının tanıtılması için birkaç yıldır sürdürülen gayretlerin arttırılması ile mümkün olabilir.

Son yıllarda göze çarpan İstanbul'u lâlelendirme gayreti ile birlikte İstanbul lâlesi yetiştirme çabaları sonuç vermeye başlamıştır. Lâle-i Rûmî, İstanbul'u yeniden süslemeyi ve kültür başkenti İstanbul'un sembolü olmayı sürdürecektir. Binlerce renk ve çeşide ulaşması pek mümkün görünmese bile medeniyetimizin önemli bir parçası olan lâlenin kendi topraklarına dönmesi sevindiricidir.

İSTANBUL LÂLE BAHÇELERİ

Osmanlı toplumunda çiçekler; devlet törenlerinden yağmur duasına, sofradan giyime, süslenmeden tezyinata, hasta tedavisinden hasta ziyaretine kadar hayatın her adımına eşlik etmiştir. Dolayısıyla çiçeklerin inceliği, zarafeti, hassasiyeti insanlara da sirayet etmiştir.

Hâsılı, Orta Asya'nın bağrından kopup gelen bu çiçek, Anadolu'nun ılık iklimine ayak uydurmuş, İstanbul'a vardığında kendine bir çekidüzen vermiş ve sonunda zarif bir İstanbullu olup çıkmış ve dünyayı peşinden sürüklemiştir.

Eskimemesi gereken bu hassâsiyetlerimize yeniden kavuşabilmek umidiyle, yeniden lâle bayramları düzenlenmeli, yeniden lâle bahçeleri oluşturulmalıdır. Tarihimizde bir bahçe kültürü ve medeniyeti oluşturan Halîç kıyılarında, Boğaziçi'nde Osmanlı bahçe geleneğine özgü düzenlemelerle kurulacak bahçelerde lâle yetiştirilmesi ve bu bahçelerde lâle şenlikleri yapılması anlamlı olacaktır.

Yâziya, her bahar yeni lâlezârlarda buluşmak dileğiyle, lâlenin ruhunu, itibar ve saltanatını iade için gayret gösterebilecek herkese, zamanımızdan bir şarkı sözüyle seslenerek son verelim:

"Ben bir beyaz lâleyim / Var sana diyeceğim / Tut beni ellerimden / Gidersen öleceğim".

KAYNAKLAR

- 1 Abdullah Mahmut Efendizâde, *Şukûfenâme*, Millet Kütüphanesi, A. E. Tby. 167.
- 2 Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, İletişim Yayınları, 1998.
- 3 Azade Akar, *Sanat Tarihimizin Bilinmeyen Bir Ressamı Ali en-Nakşibendî er-Râkım*, Nakkaş Tezini Sanatlar Merkezi Yayınları, 2012.
- 4 Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine*, haz. N. Hikmet Polat, Kitabevi Yayınları, 2001.
- 5 Cevdet Paşa, *Tarih*, Matbaa-i Âmiriye.
- 6 *Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul*, Millet Kütüphanesi, A. E. Tby. 164.
- 7 *Azade Akar, Sanat Tarihimizin Bilinmeyen Bir Ressamı Ali en-Nakşibendî er-Râkım*, Nakkaş Tezini Sanatlar Merkezi Yayınları, 2012.
- 8 Gülnur Duran, *Ali Üsküdürlü - Tezhip ve Ruganî Üstâda, Çiçek Ressamı*, Kubbealtı Yayınları, 2008.
- 9 Gürkan Ceylan, *Osmanlı'dan Günümüze Dört Gözde Çiçek; Güller, Karanfiller, Lâleler, Sümbüller*, Flora Yayınları, 1999.
- 10 Haluk Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, Cumhuriyet gazetesi eki, ts.
- 11 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.
- 12 Mehmet Remzi, *Gonca-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadim*, Millet Kütüphanesi,

A. E. Tby. 157.

- 13 Mike Dash, *Lâle Çiğniliği*, çev. Özden Arıkan, Sabah Kitapları, 1999.
- 14 M. Münir Aktepe, "Damat İbrahim Paşa Devrinde Lâle", *Tarih Dergisi*, c. IV, S. 7.
- 15 Necdet Sakaoğlu, "Lâle", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- 16 Nurhan Atasoy, *Hasbahçe*, Kitap Yayınevi, 2011.
- 17 Oktay Aslanapa, "Bizde ve Hollanda'da Lâle Devri", *Türk Yurdu*, c. II, S. 3.
- 18 Orhan Şaik Gökay, *Seçme Makaleler 3*, İletişim Yayınları, 2002.
- 19 *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, 1971.
- 20 S. Dilek Valçin Çelik, "Lâle Devri: Bir Lâle Muamması", *Doğu-Batı*, 2004.
- 21 Reşat Ekrem Koçu, "Ahmed Kâmil", *İstanbul Ansiklopedisi*, 1958.
- 22 Reşat Ekrem Koçu, "Tarihte Türk Çiçekçiliği", *Büyük Doğu Mecmuası*, S. 3, 1943.
- 23 Rüçhan Arık - Oluş Arık, *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini-Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri*, Kale Grubu Kültür Yayınları, 2008.
- 24 Tabip Mehmet Aşkı, *Takvîmü'l-Kıbar min Mi'yâr-ül Ezhâr*, Millet Kütüphanesi, A. E. Tby. 167.
- 25 Turan Baytop, *Lâle Albümü*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- 26 Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Faisal Finans Yayınları, 1986.